

SAVAŞ GIDA GÜVENCESİ İÇİN NASIL BİR TEHDİT OLUŞTURUYOR?

Zeki GÜL*

Öz: Bu yazıda savaş ve çatışma koşullarının gıda üretimi, sağlanabilirliği, erişilebilirliği, kabul edilebilirliği ve sürdürülebilirliğinde yarattığı tahribat ele alınmıştır. Bu bağlamda gelişen beslenme sorunlarından etkilenen öncelikli hedef grupları ve etkilenme biçimleri irdelenmiştir.

Anahtar sözcükler: savaş, gıda güvenesi, yeti yitimi, gıda ambargosu

What Threat That War Poses To Food Security?

Abstract: This paper deals about the devastating effects of war and conflict on food production, availability, accessibility, acceptability and sustainability. Fragile target groups and the impacts of nutritional problems have been discussed in this context.

Key words: war, food security, loss of competence, food embargo

"Savaş, silahlı çatışma, şiddet tartışmasız bir şekilde bir halk sağlığı sorunudur" (HASUDER, 2017). Öyle ki, bir yandan yaşam ve tarım alanlarını yok ederken aynı zamanda atmosfere bırakılan azot oksit, nitrat, civa vb. ağır metaller, toksik etkiye sahip kimyasallar, radyoaktif maddeler ve yıkılan şehirlerden ortaya çıkan asbest ile telafisi zor sorunlara yol açıyor. Sanayi tesislerinin ve barajların yıkılması, tarım alanlarının yok edilmesi, kimyasal ve radyoaktif kirliliğe maruz bırakılması, ormanların yakılması ile çevre yıkımının bir silaha evrilmesi doğal olarak gıda güvenesizliğini daha da derinleştiriyor. Baş'ın aktardığı üzere "BM'ye göre çevre sorunlarının %34'ün nedeni savaş ve silahlardır" (Baş, 2014).

Gıda güvenesi, "bütün insanların her zaman aktif ve sağlıklı yaşamı için gerekli olan besin ihtiyaçlarını ve gıda önceliklerini karşılayabilmek amacıyla yeterli, sağlıklı, güvenilir ve besleyici gıdaya fiziksel ve ekonomik bakımdan sürekli erişebilmeleri" olarak tanımlanmıştır 1996 Dünya Gıda Zirvesi'nde (Koç ve Uzmay, 2015). FAO'nun (2016) yaptığı tahminler, dünyada 815 milyon insanın yani her dokuz kişiden birinin yetersiz beslendiğini, bunların çoğunluğunun (489 milyon kişi) çatışma, şiddet ve kırılganlıkla mücadele eden ülkelerde yaşadığını gösteriyor " ((FAO, IFAD, UNICEF, WFT ve WHO, 2017).

Savaşlar, gıda güvenesi kavramının temelini oluşturan asgari beş ilkenin tamamını sekteye uğratırlar. Gıdanın

üretimi, sağlanabilirliği, erişilebilirliği, kabul edilebilirliği, sürdürülebilirliğinde sorunlar, riskler yaşanır. Riskin doğası çok etkenlidir, dolayısı ile bu riskler birbirine eklenebileceği gibi, birbirini etkileyebilir de. Gıda güvenesi "salt herkese yetecek kadar gıdanın temini olmayıp aynı zamanda sağlıklı, temiz, güvenilir olması ve insan onuruna yakışır bir şekilde sağlanması şartını da kapsar" (Koç, 2007). Toplumsal refah kurumlarının gerilemesi ile bu alandaki yıkım derinleşir.

Denebilir ki, salt yaşandığı coğrafya, zaman ile sınırlı kalmayan, öncesi ve sonrası ile sınır tanımayan bir halk sağlığı sorunudur savaş eksenli gıda güvenesizliği. Savaş bitse de yol açtığı insani kriz dinmez. Örneğin, Hiroşima ve Körfez Savaşı örneklerinde de izlendiği üzere uzun yıllardır süren radyoaktif kirlenmenin etkilerinin binyıllara yayılacağı öngörülüyor. Savaş ve sonrasında ise insanlar bir taraftan toksik maddelerin sağlıksız kıldığı bir çevrede yaşamak zorunda kalırken öte yandan mücadele için ellerindeki kolaylaştırıcı yöntemlerin sınırlılığı ve finansman eksikliği nedeni ile daha da mağdur olurlar (Şık, 2018).

Gıda güvenesinde erozyon, savaş ve çatışmalar için hem bir neden hem de sonuç olabilme özelliği ile sorunu kronikleştirebilme potansiyeli taşır. Dünyada Gıda Güvenliği ve Beslenme Durumu Raporu'nda da belirtildiği üzere son yıllarda gıda fiyatlarındaki artışlar 40'ı aşkın ülkede gıdaya dair isyan ve protestoların tetikleyicisi olmuştur (FAO, IFAD, UNICEF, WFT ve WHO, 2017).

*Dr., İç Hastalıkları Uzmanı, Emekli Hekim (ORCID No: 0000 0003 3205 6474)

Geliş Tarihi / Received : 24.05.2019

Kabul Tarihi / Accepted : 28.06.2019

Gıda güvencesizliğinin yol açtığı başlıca beslenme sorunları ise şöyle tanımlanabilir: Temiz suya erişememeye bağlı olarak oluşabilecek başta bulaşıcı hastalıklar, yetersiz beslenmeye bağlı malnütrisyon ve anemi gelişimi, dengesiz beslenme, kronik hastalık durumlarının gerektirdiği asgari beslenme koşullarının eksikliğine bağlı klinik alevlenmeler.

Besin alımında yetersizlik, enfeksiyona bağlı nükse-den hastalıklar kötü bakım koşullarının varlığında beslenme bozukluklarına yol açar. Gıdaların yetersiz alımı kadar emilimin verimsiz olması ve biyolojik kullanım yetersizliği de bu sonuçta etkilidir. Gelişme geriliği görülen çocuklar hem sık hastalanmaya eğilimlidir hem de daha düşük öğrenme yetenekleri ile daha zayıf fiziksel ve zihinsel beceriler geliştirme riski altındadırlar.

Beslenme sorunları açısından savaş iklimindeki herkes risk altında olmakla birlikte, bebekler, çocuklar, yaşlılar, gebeler, kadınlar, kronik hastalığı olanlar, engelliler yani kırılgan gruplar için risk katmerlidir. Özellikle çocuklar akut ve kronik malnutrisyona en fazla maruz kalan gruptur. Hâlen, beş yaş altındaki bodur çocukların %75'i çatışmalardan etkilenen ülkelerde yaşıyor; çatışma olan ve olmayan ülkeler arasındaki ortalama yaygınlık farkı ise dokuz puanın üzerindedir (**Uygun 2015**). Malnütrisyon ve savaş bağlamında bir örnek olarak 20 yıllık savaşın 2014 yılı itibarı ile Irak'ta faturası "5 yaş altında 1.5 milyon malnütrisyonlu çocuk olup ve hergün 100 bebek ölmekteydi" (**Deveci, 2014**). Kirlenme ve hastalıkları önlememeye yönelik faaliyetlerin eksikliğine bağlı olarak içme suyu kirliliğinin yol açtığı diyare, hepatit, tifo ve kolera gibi hastalıklar nedeni ile de bebeklerde ve çocuklarda ölümler sıktır. Deveci'nin (2014) aktardığı üzere, savaş yıllarında Irak'ta bir yaş altı her sekiz çocuktan biri ölmüştür. "Savaş bu bireylerin olağan olmayan koşullara uyumunun daha da zorlaşmasına yol açarak kendi öznel koşullarına bağlı ek sorunlar yaşamalarına neden olur" (**Aslan, 2016**).

Cephe dışında, savaşlardan en erken etkilenenler öncesinde yeti yitimi olanlar olsa da, her savaş bu gruba yenilerini ekler. Yaralanan kişilerde fiziksel, mental yetilerde kayıpların yanı sıra, stres nedenli ruhsal/mental yeti yitimi de olasıdır. İlerleyen her savaş bu bağlamda daha büyük yığınları gıda güvencesizliğinde dezavantajlı kılar.

Gıda krizlerinde beslenme bozukluğu risk derecesi sivil güvenlik ve yer değiştirme imkânları, besin maddelerinin mevcudiyeti ve erişilebilirliği, sağlık

ve gıda maddeleri ile suya ve hijyen koşullarına erişim düzeyine bağlıdır (**FSIN, 2018**).

Başta diyabet ve ilintili metabolik hastalıklar, sindirim sistemi hastalıkları olmak üzere tedavinin temel unsurlarından olan uygun diyet olanağı çatışma koşullarında sıklıkla imkânsızlaşır. İmmün sistemi zayıflatan tüm hastalık grupları ise bulaşıcı hastalıklar karşısında artık daha savunmasızdırlar.

Kapitalizmin, özünde temel bir insan hakkı olan gıda güvencesini, dar bir kesimin ayrıcalığına indirgeyerek geri kalanlar için tüm sorumluluğu bireye yıkma gayreti, kendi yarattığı savaş koşullarında daha da kesifleşir. Bu zemin, salt bir sağlık sorunu olmanın ötesinde kavram olarak kişi ve toplum arasındaki etkileşimi yani toplumsal katılımı da kapsayan "yeti yitimi" varlığında yaşamı tehdit eder (**Aslan, 2016**). Çok uzun yıllar geçse de savaşın bıraktığı kimyasallar hastalıklara yol açmaya devam eder. İkinci Dünya Savaşı, Hiroşima, Vietnam, Irak ve son olarak Suriye bu alana dair önemli veriler sunuyor. Örneğin, Vietnam'da savaştan sonraki 45 yılda yaklaşık 400 bin insanın savaşın açığa çıkardığı toksik kimyasallara maruz kaldıkları için hayatını kaybettiği, 500 bin çocuğun da sakat doğduğu biliniyor. Beslenme toksik kimyasallara maruz kalma yollarından biridir. Şık'ın da aktardığı üzere Basra, Felluce gibi savaş yoğun bölgelerde çocukluk çağı kanserlerinde 12 kat, doğum anomalilerinde ise 17 kat artış olduğu bildirilmektedir (**Şık, 2018**).

Yapılan araştırmalar, çevredeki toksik maddelerin bebeklik ve çocukluk çağında obeziteye yatkınlığı artırdığını ortaya koyuyor. Dünyada içme suları nitrat ile en çok kirlenen bölge Gazze olup bebeklerin yüzde ellisinde "mavi bebek sendromuna" yol açmaktadır (**Şık, 2018**). Geçmişte nitrat üreten fabrika çalışanlarının izin dönemlerinde nitrat çekilmesine bağlı koroner arter sorunları yaşanmasına benzer bir tablonun içme suları ile düzenli nitrat alan Gazzelilerin, bölgeleri dışına çıktıkları dönemlerde benzer sorunlara yol açması ise muhtemeldir.

Savaşlar, yokluğu çekilen gıdaların yarattığı boşluğun tasarruf amaçlı ikame ürünlerce doldurulması (Örneğin margarin, sakarin, GDO'lu ürünler) sonucu mutfağı dönüştürür (**Doğan, 2018**). Bu gelecek kuşaklar için kimi metabolik hastalıklara dair risk yaratır.

Günümüzde diyabet ve ilintili on bir ayrı hastalıkta ateroskleroz önemli başlık. Bunun temel ne-

denlerinden bir tanesi de margarinler. Keşfi 1869'a dayanan margarin, Napolyon döneminde Fransız ordusuna ucuz yağ temin etmek için icat edildi. Tertibinde ise "hayvan iç yağı, kaymağı alınmış süt, sakatat ve karbonat" vardı. Zaman içinde bileşimi geliştirilmekle birlikte bu gıda maddesinin ilk özü buydu. Yine gıda güvenliği bağlamında tartışmalı bir başlık olan yapay tatlandırıcıların öncüsü olan sakarin, margarinden bir yıl sonra 1879 yılında katrandan elde edilmiş ve gerek Osmanlı'da gerekse Avrupa ve Amerika'da halk arasında devletlerce kullanımının serbest bırakılması 1. Dünya Savaşı yıllarında olmuştur (**Damlıbağ, 2016**).

Sakarin ve margarin örneğinde görüldüğü üzere gıda güvenliği açısından tartışmalı ürünler savaş koşullarında gündelik hayatımıza daha kolay sirayet ediyor, savaş bitse de geleceğe miras kalıyorlar. Bu örneklerin günceli ise GDO'lu ürünler, tüketilen etlerdeki antibiyotik vb ilaç kalıntılarıdır. Türkiye'de seksenli ve doksanlı yıllarda yoğunlaşan Kürtlere yönelik zorunlu köy boşaltmaları, yayla yasakları, zorunlu göç tarihi aynı zamanda ülkenin en batısında yaşayanları da kapsayan ve bugün de devam eden gıda güvencesi ve güvenliğindeki sorunların da tarihidir. Şık'ın da belirttiği üzere; o yıllarda ülkede koyun sayısı yarıdan da fazla azalınca devlet, Anadolu'nun kısa otları ile beslenmeye uyumsuz ithal büyükbaş hayvancılığı teşvik etmiş, peşinden GDO'lu tahıl devreye girmiştir. Bu hayvanlarda sağlık sorunlarına yol açınca kullanılan antibiyotik ve kimi ilaçların gıdalarda bıraktığı kalıntılar ise gıda güvenliğinde süregiden bir soruna evrilmiştir (**Şık, 2018**). Güvenlik rejimi uygulamalarının bir sonucu olarak yaratılan gıda güvencesi ve gıda güvenliği sorunları Kürt sorununda barışa giden yolu sabote edenler kadar bu konulara mesafeli olanlar ya da kendisini ilgilendirmediği düşünenler dahil olmak üzere herkese bir sağlık sorunu olarak sirayet etmiştir.

Zaman zaman BM'nin de dâhil olduğu ambargolar, silahlardan daha tehlikeli olabilmektedir gıda güvencesizliği bağlamında. Bazen bir ülke, bazen bir bölge etkilenir bu ambargodan. Mezra ve kimi köylere yapılan gıda kısıtlaması ve yine geçtiğimiz yıllarda Cizre, Nusaybin, Sur vb. yerleşkelerde yüzlerce gün sürebilen sokağa çıkma yasakları ise Türkiye yakın tarihinden örtülü temiz su / gıda ambargo örnekleri olarak görülebilir nihayetinde.

Sonuç olarak, savaş ve çatışmalar gıda güvencesinde ve güvenliğinde yarattığı tahribat boyutu ile de 'sağlığın salt bedensel ve ruhsal değil, aynı zamanda sosyal ve siyasal iyilik hâli' oluşunu daha görünür kılar.

Kaynaklar

- Aslan, D.** (2016), *Yeti Yitimi Kavramı ve Yer Değiştirme*, TTB Yayını, Savaş Göç ve Sağlık, sh 67-69
- Baş, M.** (2014) *Savaş ve Sürdürülebilirlik: Ekoloji Boyutu*, Erişim tarihi: 15 Nisan 2019, http://www.cumhuriyet.com.tr/amp/haber/surdurulebilir_yasam/109631/Savas_ve_Surdurulebilirlik_Ekoloji_Boyutu.html
- Damlıbağ, F.** (2016) *İkame Bir Ürün Olarak Osmanlı Devletinde Sakarin. Tarih İncelemeleri Dergisi. 31 (2): 383-404*
- Deveci, E.** (2014) *Savaşta Çocuk Ölümleri ve Yaralanmalar*, HASUDER Yayını, Çocuklar ve Savaş, Kitap
- Doğan, A.** (2018), *Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2019, Savaş, Yokluk ve Mutfak*, <https://t24.com.tr/k24/yazi/savas-yokluk-ve-mutfak,1562>
- FAO, IFAD, UNICEF, WFT ve WHO** (2017). *Dünyada Gıda Güvenliği ve Beslenme Durumu Barış ve güvenlik için dayanıklılık inşası. Roma, FAO. Erişim tarihi: 15 Nisan 2019, https://tarimorman.gov.tr*
- HASUDER** (2017). *Halk Sağlığı 19. Kongresi Sonuç Bildirgesi*, Erişim tarihi: 10 Nisan 2019, <https://hasuder.org.tr>
- FSIN** (2018), *Uluslararası Gıda Güvenliği Bilgi Ağı, Gıda Krizleri Küresel Raporu*, Erişim tarihi 15 Nisan 2019, <https://tarimorman.gov.tr>
- Gökçe Koç, G., Uzmay, A.** (2015) *Gıda Güvencesi ve Gıda Güvenliği: Kavramsal Çerçeve, Gelişmeler ve Türkiye*, *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 21(1): 39-48
- Koç, M.** (2007) *Gıda Güvencesi Neden Sorunsal Olmalı. Dünya Gıda Dergisi*, Erişim tarihi: 10 Mayıs 2019, <http://www.dunya-gida.com.tr>
- Şık, B.** (2018) *Gıda Güvenliğine Yönelik En Büyük Tehdit Savaştır*, Erişim tarihi: 10 Nisan 2019, <http://www.gazeteduvar.com.tr>
- Uygun, Ü.** (2015) *Gıda Güvencesi ve Gıdaya Erişim Hakkı*, Erişim tarihi: 30 Nisan 2019, <http://21inciuzyulicinplanlama.org/wp-content/uploads/2016/08/Umran-Uygun-Petek-Ataman-13.11.2015.pdf>